

IRODALMI ELŐADÁSOK

A TIT IRODALMI VÁLASZTMÁNYÁNAK KIADVÁNYA 1978

A száz éves
Krúdy

I R O D A L M I E L Ő A D Á S O K

A TIT Irodalmi Választmányának kiadványa 1978

A SZÁZ ÉVES KRÚDY

Budapest, 1978

Felelős szerkesztő:

Medgyes Béláné

ISBN 963 411 393 1

Készült a TIT Rotaüzemében,

Budapest VIII., Bródy Sándor u. 16.

Gysz.: 78/1650 - Példányszám: 1000 - 4 /A/5/iv

Kiadásért felelős: Radványi Gáspár

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	5
Katona Béla: Vázlat a pályaképhez.....	9
Barta András: Asszonyságok dija /műelemzés/...	33
Katona Béla: Valakit elvisz az ördög / " /...	42
Katona Béla: A tisztaeszlári Solymosi Eszter...	47
Témaajánlások - ajánlott irodalom.....	53

Hosszu időn át úgy könyvelte el nemcsak a köztudat, hanem az irodalomtudomány is, hogy Krudy a kevesek írója, a vájtfülűeké, az irodalmi ingyenecké. Kár lenne tagadni, hogy volt is ebben valami igazság. Még fénykorában, sikerei teljében is inkább csak rajongói voltak, mint szélesebb körű olvasóközönsége. Ezzel maga is tisztában volt, s okaira világosan rámutatott egy nyilatkozatában: "Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém. Nem történnek nálam olyanok, amik megfeszítenék az olvasó idegeit, amiktől nyugtalan várakozással fordítana át a következő oldalra. Ezért van, hogy engem mindig csak százak, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni."

Ritka tökéletes önjellemzés. Mégis, az utóbbi másfél-két évtized tényei mintha megcáfolnák ezt a cáfolhatatlannak tűnő magyarázatot, hiszen olvasótábor - megbízható adatok szerint - állandóan terebélyesedik. Izgalmas irodalomszociológiai feladat lenne annak felderítése, mi áll ennek a növekvő érdeklődésnek a hátterében. Krudy művészete nyert új értelmet változó korunkban, vagy az olvasóközönség izlésének alakulása hozza magával, hogy időnként a régi kedvencek helyére vagy azok mellé új csillagok kerülnek? S vajon tartós sikerről van-e szó vagy csak átmeneti, muló divatról?

Ezek a kérdések már csak azért is joggal merülnek fel, mert Krudy népszerűsége életében is, halála óta is rendkívül ingadozó volt. Voltak pályájának olyan szakaszai, főként a 10-es években, amikor néhány műve csaknem bestsellernek számított, de akadtak olyan periódusai is, a 20-as években és

a 30-as évek elején, amikor úgy tűnt, hogy már életében elfeledtették. Jellemző, hogy 1931-ben fanarkás hangu nyílt levélben kényszerült tiltakozni élve eltemettetése ellen, ugyanis a Magyar Asszonyok Lexikona Krudy Ilonáról, az író színésznő-lányáról írt szócikkében róla, az apáról már mint néhai Krudy Gyuláról emlékezett meg.

Utókora is hasonlóképpen alakult. A halála óta eltelt négy és fél évtized voltaképpen az elfeledtetések és ujrafelfedezések sorozata. Halála után csaknem egy évtizedig olyan mély csend vette körül, hogy már-már azt lehetett hinni, véglegesen kihullott az emlékezetből. Művei nem jelentek meg, régi kötetei érintetlenül porosodtak a könyvesboltok és raktárak polcain, s évek teltek el anélkül, hogy akár csak a nevét is leírta volna valaki.

Aztán a 40-es évek elején hirtelen újra fénylett a neve. A Nyugat harmadik generációja, majd az Ezüstkor nemzedéke többek között az ő nevét írta zászlajára, benne látta egyik példaképét. Kötetei újra megjelentek, s olvasóközönsége is szélesedett. Ez a növekvő érdeklődés, Krudy első feltámadása, a felszabadulás után is tovább tartott még néhány évig. Az 50-es évek első felében azonban átmenetileg újra háttérbe szorult.

Szerencsére ez az újabb eltemettetés nem tartott sokáig. 1954-től írásai ismét megjelentek, 1957-ben pedig - két kiadó közös vállalkozásában - megindult műveinek minden korábbinál bővebb gyűjteményes kiadása. Azóta csak ebben az életmű-sorozatban 33 kötete jelent meg. Ez 43 regényt, illetve kisregényt, több mint félezer elbeszélést, s több kötetre terjedő publicisztikai és ifjúsági írást, 5 szindarabot és sok önéletrajzi vallomást jelent. Kiadni való még mindig akad, de elmondhatjuk, hogy e sorozattal Krudy életművének legjava valóban hozzáférhetővé vált. S alig, hogy befejeződött a sorozat kiadása, a Szépirodalmi Kiadó már is új sorozatot indított utjára, amelyből eddig öt kötet látott napvilágot, de a centenáriumi évben ez még újabb kötetekkel bővül.

A sorozatok kötetei általában tizezer példányban jelentek meg, de közben sok művét adták ki sorozaton kívül, vagy más sorozatokban is /Magyar Remekírók, Magyar Elbeszélők stb./ Néhány népszerű műve napvilágot látott az Olcsó Könyvtárban is ötvenezres példányszámban. Hozzávetőleges számítás szerint tehát már jóval több mint félmillió Krudykötet került ki a nyomdából az utóbbi két évtizedben. S ami a legfontosabb, ezek a könyvek el is fogytak, mindez azt bizonyítja, hogy Krudy olvasóközönsége jelentősen megnövekedett. S népszerűsége még csak fokozódott, mióta sajátos világa a színpadon, a televízió képernyőjén és a filmvásznon is megelevenedett /A vörös postakocsi, Rezeda Kázmér szép élete; A hírlapíró és a halál, Napraforgó, Őszi versenyek; Szindbád/.

Mint minden igazán nagy formátumu egyéniségé, Krudy vonzása is sokféle elemből tevődik össze. Olvasási kultúránk bizonyos minőségi változásainak valószínűleg éppugy része van ebben, mint a XX. századi világirodalom szélesebb körű megismerésének. Az érdeklődés legfőbb forrása és ösztönzője azonban vitathatatlanul magában Krudy művészetében keresendő. Minden újrafelfedezése azt igazolta, hogy az átmeneti elfeledtetések nem ártottak neki. Művészte nem halványult az időben. Ellenkezőleg, mindig színesebb, gazdagabb, sokarcubb lett, új és új elemekkel telítődött, s vált egyre teljesebb értelművé.

Modern író-e Krudy? Sokan és sokáig neveztek megkésett romantikusnak, impresszionistának, a félmúlt melankolikus hangú énekesének, a tegnapok ábrándos ködlovagjának, s aligha tagadhatnánk, hogy ezekben a megítélésekben sok igazság is volt. Szinte bizonyos, hogy kortársai közül ő kapcsolódott a legtöbb szállal irodalmunk XIX. századi hagyományaihoz, Jókai és Mikszáth örökségéhez, s alighanem az ő művészte őrzi számunkra legtisztábban a régi Magyarország képeit és hangulatait. S különös módon művészetét mégis egyre modernebbnek érezzük, s ma már nem tűnik tulságosan merésznek az az állítás, hogy a századelő magyar irodalmában ő tette a leg-

lentősebb lépéseket a modern próza utján, hogy az ő sajátos művészete mutatja a legtöbb párhuzamos-
ságot a XX. századi európai próza vívmányaival.

Az akkori olyasók egy része - éppen ujszerűségénél fogva - némi idegenkedéssel fogadták Krudy művészetét. Sokan nem azt látták meg és értékelték, ami benne új volt, hanem azt panaszolták fel, ami belőle hiányzott. Még kritikusai is a cselekmény vérszegénysége miatt marasztalták el gyakran, s közben sokszor nem vették észre, hogy ennek a ködlovagként félmultban élő, látszólag visszafelé tájékozódó írónak a tollán a XX. századi modern regényforma sajátos magyar változata született meg.

VÁZLAT A PÁLYAKÉPHEZ

PÁLYAKEZDÉS A VÁROSI-POLGÁRI IRODALOM SODRÁBAN
/1878-1900/

1978. október 21-én született Nyiregyházán. Apja jómodu ügyvéd, anyja szobalány volt. Származásának ez a kettőssége egész emberi és írói fejlődésére rányomta bélyegét. Büszke volt apai nagypapjára, aki honvédszázadosként vett részt a szabadságharcban, de gyakran emlegette anyja paraszti származását is.

Gimnáziumi tanulmányait Szatmáron, Podolinban és Nyiregyházán végezte. Írói tehetsége rendkívül korán jelentkezett. 14 éves volt, amikor első írása nyomdafestéket látott a Szabolcsi Szabadsajtó című nyiregyházi ujságban, s amikor 1895-ben leérettségizett, már közel kétszáz novellája és egy kisregénye is megjelent. Apja őt is jogásznak szánta, a fiatal Krudy azonban visszavonhatatlanul eljegyezte magát az irással. Előbb a Debreceni Ellenőr segédszerkesztője, majd a nagyváradi Szabadság című lap munkatársa lett. A millennium évében került Budapestre, s még nem volt husz éves, amikor 1897-ben első novelláskötete Üres a fészek címmel megjelent. Ezt követte 1899-ben az Ifjuság, 1900-ban pedig A vig ember bus meséi.

Krudy pályájának erre a korai szakaszára irodalomtörténetírásunk egészen a legutóbbi időkig alig fordított figyelmet. Az volt az általánosan elfogadott nézet, hogy pályája elején Krudy Mikszáth nyomán indult. A valóságban azonban Mikszáth hatása csak 1900 táján jelentkezett észrevehetően Krudynál, aki mögött akkor már kb. félezer novella és néhány kisregény állott. Már diákkorában ismer-te és szerette Jókait, Mikszáthot, a kezdő Krudy

mégsem az ő nyomukon indult, inkább a 90-es években nálunk is megerősödő naturalista színezetű, városi-polgári irodalomhoz csatlakozott.

Krudyt természetesen pályája elején sem tekinthetjük vérbeli naturalistának. Már a kezdet kezdetén is sok minden egyéb színezte művészetét, főként a szentimentalizmus és a romantika, stílusára pedig már ekkor is elsősorban az impresszionizmus nyomta rá bélyegét. A fiatal Krudy azonban nemcsak ismerte a zolai naturalizmus magyar követőit, Bródyt, Justh Zsigmondot, Thury Zoltánt stb., hanem kora írói és irodalmi törekvései közül ezekhez vonzódott leginkább, ezekhez érezte magát legközelebb, s ehhez a kibontakozó városi-polgári irodalomhoz csatlakozott ő is. Legtöbb írásában városi kisemberek, hivatalnokok és kereskedők életét választotta témául. Érdekeltek a szociális problémák, s szaporodtak a társadalmi kérdéseket feszegető írásai.

Ennek a realista-naturalista csirákat felmutató, a 90-es évek városi-polgári irodalmának sodrában kibontakozó első korszakának betetőzését jelentette Az aranybánya című regény /1901/. A sokszálú cselekmény egy nem létező aranybánya kihasználására alapított részvénytársaság körül bonyolódik. Hősei szélhámosok, szerencselovagok, karriéristák, semmitől vissza nem riadó börzespekulánsok. Nem hibátlan alkotás még ez sem, de nagyon ígéretes indulása a fiatal írónak.

MIKSZÁTH JEGYÉBEN. AZ UTKERESÉS ÉVTIZEDE
/1901-1910/

Az aranybánya nemcsak csucsát, hanem lezárását is jelentette Krudy korai realista-naturalista tájékozódásának. Utána jól érzékelhető irányváltás következett be művészi fejlődésében. A fordulatról legszembetűnőbben tematikájának átalakulása árulkodik. A városi, polgári figurák meggritkáltak, az író érdeklődése a dzsentri-világ felé fordult. A korábbi mesterek, Zola, Turgenyev és magyar követőik helyét egyre határozottabban Mikszáth foglalta el. Amikor Krudyval kapcsolatban Mikszáth-hatásról beszélünk, természetesen nem utánzásra gondolunk. Kétségtelen, hogy e pályaszakaszának alkotásain felismerhetők bizonyos mikszáthos jegyek, de nyomtékosan hangsúlyozni kell, hogy ekkor sem lett belőle epigon, akkor is meg tudta őrizni önállóságát. Sőt, a Mikszáth-hatás végeredményben nem elnyomta, hanem inkább felszabadította egyéni mondanivalóját. Felszínre hozta gyermek- és ifjúkorának egyik legmélyebb élményforrását, a dzsentri-világot, s ezzel kapcsolatban figyelmét szülőföldje, a Nyirség felé fordította, amely aztán egész további munkásságának egyik legállandóbb ihletője lett. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ebben az időszakban egyáltalán nem ábrázolt városi környezetben mozgó polgári vagy éppen proletár szereplőket. Pályájának ebben a második szakaszában azonban fő témája kétségtelenül a dzsentri volt. Legtöbb ekkori novellájában a hétszilvafás nyirségi kurtanemek életét mutatta be. A Nyiri csend /1903/, Az álmok hőse /1906/, a Pajkos Gaálék /1906/, A szakállszáritón /1906/, a Hét szilvafa /1907/ című kötetek elbeszélései szinte kizárólag ezt a világot ábrázolják.

A tematika mellett a Mikszáthtal való rokonságról árulkodik szerkesztésmódja, a művek anekdotikus felépítése, stílusa is, legfőképpen pedig az író elbeszélői attitűdje. Közismert, hogy Mikszáth legtöbbször úgy irt, mintha nem is irta, hanem fehér asztalnál élő szóval mondta volna el történeteit egy baráti kompániának. Ez a hang, ez az írói attitűd uralkodik a dzsentr-elbeszéléseiben Krudynál is.

Különösen a novellák indítása tanulságos ebből a szempontból. "Volt egyszer a megyénkben...", "Élt vidékünkön...", "Volt egy falu Szabolcsban...", "Az én gyermekkoromban..." "Lakott valamikor Kállóban..." Hosszan lehetne idézni a hasonló kezdőmondatokat, amelyek nemcsak a cselekményt indítják el, hanem azonnal szituációt is teremtenek. S ezt a mesélő, anekdotázó atmoszférát tartják folyamatosan elevenen és erősítik a történetbe gyakran beékelődő, az élő beszéd jellegzetességeit követő lírai kitéréssek, átvezető mondatok, s az ilyenfajta gyakori kiszólások a cselekményből: "Igaz, ami igaz...", "Elég az hozzá...", "De menjünk sorjában...", "Mult, mult az idő...", "Hiszik vagy nem hiszik...", "De, hogy visszatérjünk a furfangos Krotvaihoz...", "Ne vágjunk a történet elébe...", "Igaz-e, nem igaz-e? ki tudná?..."

Nemcsak a hasonlóságokra érdemes azonban figyelni, hanem a különbségekre is. Ha Mikszáth jegyében fogantak is Krudy e korszakának novellái, az ő dzsentr-i szemlélete ellenségesebb, sötétebb, mint Mikszáthé. Az irónia mögött is ott bujkáló mikszáthi derű szinte teljesen hiányzik belőle. Ő dzsentr-réteget már végzetes dekadenciájának állapotában ábrázolja. Abban az állapotban, amelyben a régi, középnemesi multnak többé a leghalványabb visszfénye sem látható. Mikszáth kortársként átélte a középnemesség dzsentrivé válását. Számára ez még eleven valóság volt és nem történelem. Ő még ismerte a Katánghyakat és Nosztyakat. Mint kortárs is szigorú volt, de komolyan vette őket. Ő még látta ennek az osztálynak a virágkorát is. Szélhámosságukban, svihákságukban sem tagadta meg tőlük életrevalósá-

gukat. Krudy a dzsentrit már panoptikumí figuraként szemléli. Élvezi, eljátszik vele, mint a báb-színház marionett-hőseivel, de nem veszi komolyan. Jellemző, hogy egyetlen egészséges, igazán életrevaló figurát sem teremtett. Annál teljesebb galériáját találhatjuk írásaiban a hóbortosoknak, különcöknek, mániákusoknak, a babonás családi legendák szövőgetőinek, a bogaras nyírségi Don Quijotéknak, akik nem saját koruk valóságában, hanem egy rég elmúlt, vagy talán soha nem is volt világban élnek. De ábrázolta a megye nyakán élőkődő, hivatalnokká kapott dzsentri-figurákat is, akik valamilyen legendás kincs megtalálásától, egy száz esztendőcsaládi per eldőlétől vagy éppen egy jó házasságtól remélték sorsuk jobbrafordulását.

Vitathatatlan, hogy a különcábrázolás terén is Mikszáth volt a közvetlen előd, de lényeges különbségek is vannak Mikszáth és Krudy különcei között. Mikszáth "különceinek" jelentékeny része értékes emberi tulajdonságokkal rendelkezik, s csak környezetük szemében válnak különcökké. A Nosztyfiu Tóth Mihály, a Különös házasság Medve doktora és Horváth Miklósa csak azért különcök, mert egy nem testükre szabott, irreális világ veszi őket körül. Egy abnormis társadalomban a normális ember hat különcként. Krudy különcei nem ilyen emberek, hanem félresikerült, beteg lelkű, megszállott mániákusok, egy hanyatló kor, egy széthulló társadalom végletesen felnagyított karikatúrái. A különcfigurák végigkísérik Krudyt egész írói pályáján, de bizonyára nem véletlen, hogy éppen dzsentri-témájú írásaiban találkozunk leggyakrabban ilyen típusú szereplőkkel. Az önmagukat túlélt társadalmi rétegekben fejlődnek ki a legkönnyebben a különös, bogaras emberek, egy-egy sajátos rögeszme megszállottai.

Krudy maga így irt erről egyik novellájában: "A régi magyar uri életben annyi groteszk figura volt, hogy hemzseg tőlük az öreg emberek elbeszélése. Amidőn régi történeteket, különös legendákat hallunk a múlt időből, úgy tetszik, hogy Magyarországon nem is volt talán normális ember:csu-

pa félbolond, képzelődő, hóbortos figura mozgott századokon át a Tisza-Duna mentén."

A dzscentri-élmény felszabadítása mellett valószínűleg szerepe volt Mikszáthnak abban is, hogy Krudy figyelme ebben az időben a Felvidék felé fordult. A nyírségi dzscentri-novellákkal párhuzamosan kezdte irogatni elbeszéléseit a szepességi kisvárosok különös polgáraitól, dévajkedvű, vándorló zsoldoskatonáiról. Ezek a művek is ifjúkori élményét hozták felszínre. A Podolinban töltött diákévek életre szóló benyomásai színezték feledhetetlenül liraivá ezeket a szepességi történeteket. S ha A podolini kisértet /1906/ című regény egyes motívumai félreismerhetetlenül magukon viselik is még Mikszáth Kisértet Lublón című irásának nyomait, mégis épp ezekben a szepességi históriákban találta meg Krudy egyik legsajátabb területét, s ezek a művei, főként A podolini takácsné /1911/ című kötet novellái mutattak leginkább előre az író pályájának következő korszaka felé.

AZ ALKOTÓI FÉNYKOR
/1911-1919/

A döntő fordulat 1910 körül történt Krudy pályáján. Nem minden előzmény nélkül következett be ez a változás, de mégis első pillanatra érezhetően valami új kezdődött ekkor művészetében. Valójában csak most találta meg igazán a saját írói hangját, most fejlődött ki senki mással össze nem téveszthető stílusa, páratlanul képgazdag nyelve, amelyre egy-két mondat után mindenki biztosan ráismer, aki csak olvasott valaha Krudy-művet. Írói pályájának e harmadik szakaszában, a 10-es években alkotta Krudy legismertebb, legnépszerűbb műveit, ekkor vált igazán beérkezett íróvá, ez volt az ő alkotói fénykora.

Az új korszak kezdetét az első Szindbád-kötet megszületése, a Szindbád ifjúsága /1911/ jelentette, amelyet később még egész sorozat követett /Szindbád utazásai, 1912; Szindbád. - A feltámadás, 1916; Szindbád megtérése, 1925. stb./.. A romantikus keleti hajós alakját az Ezeregyéjszaka mesevilágából vette Krudy, s voltaképpen saját képmását alkotta meg benne. hiszen alapjában véve lírikus alakú író volt. Lírikus, aki az epikába tévedt, de aki ott is mindig önmagáról beszélt. Minden írása burkolt önvallomás, rejtett önéletrajz. Ezért volt szüksége Szindbád alakjára. A Szindbád-ciklus tulajdonképpen novella-füzér, lazán összefüggő történetek sorozata. Ezek a novellák azonban már formai szempontból is egészen mások, mint korábbi elbeszélései voltak. A cselekmény majdnem teljesen eltűnt írásaiból írásaiból, és ennek helyét a belső lírai ömlés, az asszociációk szabad, helyenként szinte a szürrealistákra emlékeztető csapongása foglalta el.

Ha mégis e novellák cselekményéről akarnánk valamit közölni, talán azt mondhatnánk: variációk egyetlen témára, a szerelemre. A szerelem minden kor művészetének egyik örök témája. Ezeknek az elbeszéléseknek azonban nemcsak fő szólama, hanem szinte egyetlen szólama. Csodálatos módon mégsem érezzük e történeteket egysikuaknak. Szindbád - miközben végiglátogatja régi szerelmeit - minden nőnek szinte szóról szóra ugyanazokat a szavakat, egyes hazugságokat mondja, mégis úgy érezzük, hogy egyre mélyebb titkokat tudunk meg tőle nemcsak a szerelemről és a nőkről, hanem az emberről, s az élet végső értelméről is. Krudynál a szerelem gyakran több lesz önmagánál. Több, mint érzéki kalandok sorozata. Élet és halál egyetemességévé tágul, rendkívül mélyértelműen fonódik össze benne a születés és elmulás örök szimbolikája.

Ki ez a Szindbád? Szokás úgy emlegetni, mint afféle modern Casanovát. S ahogyan megy egyik nőtől a másikhoz, abban tagadhatatlanul van valami Casanovából is. Szindbád azonban mégsem egyszerűen kalandor, s bár a szerelem mellett nagy szakértője az ételek izeinek is, nem üres életélvező. Sokkal inkább az örök kutató ő, aki minden szerelmében az emberi élet újabb titkait, teljesebb értelmét keresi.

A Szindbád-novellák új korszak kezdetét jelentették az írói pályáján. Ekkor került közelebbi kapcsolatba Adyval és általában a Nyugat írógárdájával is. Jellemző, hogy míg korábbi kötetei többnyire a Singer és Wolfner cégnél jelentek meg, a Szindbád ifjuságát már a Nyugat könyvkiadó-vállalata adta ki.

Az igazi sikert, azonban csak a következő regény, A vörös postakocsi hozta meg számára. A mű első ízben 1913-ban folytatásokban jelent meg a Hétben, majd még ugyanabban az évben könyvalakban is. A Nyugatban Ady irt a regényről lelkes hangú kritikát. "Könnyes, drága, gyönyörű könyv"-nek, egy "prózaizált és Krudysított, de mégis annyira belső versű Byron-hősköltemény"-nek, egy "mindenkitől ne-

mesen különböző, erős poéta irásá"-nak nevezte. Saját ifjúkorának s a századforduló Budapestjének történetét írta meg Krudy A vörös postakocsiban, vagy ahogy Ady mondta: "...eldalolta tegnapi ifjuságának boszorkányos muzsikáju dalát". A regény valóban rengeteg önéletrajzi vonatkozást tartalmaz, mégsem ezek megírása volt az író elsődleges célja. Egy nyíltan tendenciózus, nagy, leleplező művet akart írni a korabeli Budapestről, könyörtelen élességgel feltárva korának ellentmondásait, a társadalom erkölcsi züllöttségét, a hazugság álarca mögé rejtett igazi arcát. Nyíltan is bevallja a mű előszavában, hogy Le Sage sánta ördögének szerepére vállalkozik, aki leemeli Madrid háztetőit, és úgy mutatja meg az emberek életét Don Cleofásnak, a diáknak. Mi látható Krudy világában a leemelt háztetők alatt? "Emberi arcok, alakok és hangok, amelyek mellettünk elsuhannak, ismerősök, ismeretlenek; ostobák és okosok találkája, tolvajok és hamispénzverők gyülekezete, a becsületes ember, mint a fehérholló, ellenben több ékszerrel és erkölccsel kalmárkodó ur és hölgy; a pesti vásár, amint valaki az ablakon át nézi a dolgokat. Az urak és hölgyek ruha nélkül közlekednek, a sánta ördög benéz a háztetőkön..." /A vörös postakocsi. 9.lap./

Két világot mutat be Krudy e regényében, az arisztokrácia és a polgárság világát. A letűnő, már csak külső formákban, gesztusokban élő arisztokrácia megtestesítője Alvinczi Eduárd, akit a legendás gazdagsága különöc főurról, a híres kártyásról és turfkirályról, Szemere Miklósról mintázott az író. Krudy - akit különben is oly sok szál kapcsol a klasszikus orosz irodalomhoz, különösen Puskinhoz és Turgenyevhez - ezuttal Lermontov nyomán egy új "korunk hőst" akart teremteni Alvinczi alakjában. Alvinczi vörös postakocsija éppen anakronisztikus volta miatt nemcsak a multnak, hanem a századforduló magyar társadalmának is jelképévé lehetett.

A polgári világ fő képviselője a regényben Rezeda Kázmér hirlapíró, akiben az író tulajdonképpen saját magát rajzolta meg. A cselekmény szálai Madame Louise szalonjában futnak össze, itt talál-

kozik egymással a két világ. Rezeda Kázmér és Horváth Klára elégikus, tiszta szerelme, az, ahogyan ez a vidéki színésznő a londoni vásár haláltánc-jelenetének Évájához hasonlóan átlép egy hanyatló világ erkölcsi sirgödrén, a tisztaság és jóság diadalát hirdeti egy hamisságra, kufárságra épült világban. Később megírta folytatásait is. A ciklus további művei: Őszi utazások a vörös postakocsin /1917/, A nagy kőpé /1921/, Kékszalag hőse /1931/, Rezeda Kázmér szép élete /1933/.

A Szindbád-novellákban és a postakocsi-regényekben teljesedett ki igazán Krudy sajátos művészte. S ezek a művei rokonítják őt leginkább a XX. századi próza nagy világirodalmi megújítóival is Proust, Joyce, Virginia Woolf stb./. Természetesen nem konkrét irodalmi hatásokra kell itt gondolnunk. Krudy nem volt "irodalmi író" abban az értelemben, ahogyan Ady Kosztolányit annak nevezte. A kortársi világirodalmat meglehetősen hézagosan ismerte, s már csak nyelvi okokból sem lehetett olyan tájékozott, mint pl. Babits vagy Kosztolányi. Irodalmi műveltségét főként diákkori mohó olvasásai idején szerezte. Akkor valóban rengeteget olvasott, s jórészt egész pályáján abból élt. De mindezekon túl, időrendi okokból is képtelenség lenne valóságos hatásokról vagy átvételekről beszélni, hiszen közismert, hogy az említett külföldi kortársak - ha csak néhány évvel is - később kezdték írói pályájukat, mint ahogy Krudy első jelentős művei napvilágot láttak.

Mire talált rá Krudy már 1910 körül irt műveiben, az első Szindbád-novellákban, valamint A vörös postakocsi című regényében és annak folytatásaiban? Miben láthatjuk rokonságát az említett külföldi kortársakkal? Mindenekelőtt abban, hogy mint azok, ő is feloldotta az epika hagyományos formáit, elmosta az elbeszélés időbeliségének határait, az epikát lírával telítette, s műveiben a cselekmény helyét az emlékezés foglalta el. Nem eseményeket ábrázol, mint a hagyományos XIX. századi regényírók, hanem hangulatokat, látomásokat, emlékeket mond el utánozhatatlan gordonkahangon, de ezeket sem időrendben, hanem az emlékezés más-

fajta, sajátos belső kapcsolódásának, összeszövődésének, egymásba illeszkedésének és rétegződésének törvényei szerint felbukkanó kiapadhatatlan asszociáció-hullámokban. S mindezt olyan gazdag képi nyelven, amely az impresszionizmus, szimbolizmus, és a szecesszió minden eredményét magába olvasztotta, sőt, helyenként már-már a szürrealizmus merészebb leleményeit is felcsillantja.

Mindezekből természetesen az is világos, hogy Krudy elkanyarodott a valóságfeltárás hagyományos realista utjáról, de szinte minden műve tanu rá, hogy azért a valósághoz is éppoly komoly köze volt, mint az álmokhoz. Már kortársai is csodálkoztak titokzatos jólétesültségén. Az álmodozás látszata mögött ott élt benne a nagy leleplező is. A finomkodó, sokszor szinte édeskés stílus mögül minduntalan kivillan a mindenén átlátó nagy emberismerő. Mindent vagy majdnem mindent tudott koráról, és stílusának finom iróniája mutatja legjobban, hogy mennyire nem vállalt közösséget azzal a társadalommal, amelyben élt. Hatvány Lajos mondta találóan műveiről: "Biedermeierbe göngyölt bombák, ártatlan, sőt mi több, hívogató "tokaji aszu" vagy "egri bikavér" felírásu palackokban: vitriol."

Alkotóereje és sikerei teljében volt, amikor kitört az első világháború. Elmult 35 éves, már mintegy 40 kötet volt mögötte. Testvéröccsei közül többen is a frontra kerültek, őt azonban személy szerint közvetlenül nem fenyegette a háború. Eleinte még életformáján is alig változtatott. Termékenysége nem csökkent, tehetsége pedig határozottan elmélyült ezekben az években. 1915-ben megjelent háborús regénye, A 42-ös mozsarak vitathatatlanul elhibázott, eszmeileg és művészileg egyaránt gyöngemű, következő regényei, az Őszi utazások a vörös postakocsin /1917/, a Bukfenc /1918/, a Napraforgó /1918/, az Asszonyosságok díja /1919/ és Az utitárs /1919/ azonban nemcsak felvették a versenyt a korábbi művekkel, hanem több vonatkozásban is további magaslatokat jelentettek az író pályáján.

S e regények szomszédságában sorra szület-
tek kitűnő novellái is, amelyek többek között az
Aranykéz utcai szép napok /1916/, és a Tótágas
/1919/ című kötetekben kerültek az olvasók elé.

A háboru éveiben új színnel is gazdagodott
munkássága. A szépirodalom mellett jelentős helyet
kapott tevékenységében a publicisztika. Pályája
kezdetén, diákkorában és a vidéki hirlapíróskodás
időszakában írt már publicisztikai műveket, később
azonban teljesen elhanyagolta ezt a műfajt. Ugy
látszik, a háboru fölébresztette benne a közvetle-
nebb reagálás vágyát, mert ezekben az években a
publicisztika szinte a szépirodalommal egyenrangu
kifejezési formájává vált. Ujságcikkeinek, feljegy-
zéseinek egy részét kötetekben is megjelentette
/Pest 1915-ben, Pest 1916, Petit, Pesti Album,
A Miatyánk évéből, Pesti Évkönyv stb./

Publicisztikai írásai világosan mutatják,
hogy a háboru erősen radikalizáló hatást gyakorolt
egész világnézeti fejlődésére, s lényegében ekkor
került közelebbi kapcsolatba az irodalmi és társa-
dalmi ellenzékkel. Egyre inkább azokhoz érezte ma-
gát közelebb, akik már nemcsak az értelmetlen vér-
öntés ellen emelték fel szavukat, hanem az egész
társadalom megújulásáért, átalakulásáért is küzdöt-
tek. Pedig a csábítások a másik oldalról sem hiá-
nyoztak. A Petőfi Társaságba történt beválasztása
után, 1915-ben neki ítelték a székesfőváros Ferenc
Józsefről elnevezett szépirodalmi díját.

KRUDY ÉS AZ 1918-19-ES FORRADALMAK

Mint kortársai közül is oly sokaknak, Krudynak is a háboru nyitotta rá igazán a szemét kora problémáira. Az értelmetlen vérontás megdöbbentette, felrázta és állásfoglalásra készítette. Ráébredt, hogy a Ferenc József-i "aranykor" mennyire hazugságokon épült, s megérezte, hogy a belső ellentmondások a külső ellenségeknél is sokkal erőteljesebben feszegetik a fennálló társadalmi rend alapjait.

Ez a felismerés természetesen nem Krudy egyéni leleménye, A háboru idején irodalmunk javarésze hasonló utat járt meg, szemmel láthatóan balra tolódott, radikalizálódott. Ez a folyamat a magányos, a csoportosulásokat korábban elkerülő Krudyt is közelebb vitte az irodalmi progresszió táborához. Ez a radikalizálódó hatás szépirói tevékenységét sem hagyta egészen érintetlenül. Bizonyára nem véletlen, hogy a legélesebb társadalomkritikát tartalmazó művei, az Őszi utazások és az Asszonyosságok dija éppen a háboru alatt születtek. A szemléletében és egész problémalátásában bekövetkező változásokat azonban legszembetűnőbben publicisztikája mutatja. A kiváltó okokat és a mögötte álló erőket nem látta olyan világosan, mint Ady, a háboruval azonban ő is szinte kezdettől fogva szembe fordult. Felismerete, hogy a háboru nem nemzeti célokért folyik, hanem egy hazug és igazságtalan társadalmi berendezkedés tornyosuló feszültségének levezetésére, belső rothadásának elleplezésére szolgál.

Adyhoz már korábban is meleg baráti szálak fűtétek, de akkor még inkább csak a Három Hollóban együtt töltött bohém éjszakák kapcsolták őket össze.

A háboru éveiben azonban ez a barátság elmélyült. Személyesen ugyan kevesebbet találkoztak, világnézeti vonatkozásban azonban Krudy csak ekkor került igazán közelebb Adyhoz, Fegyvertársává, eszmei szövetségesevé nőtt. Mint Ady, a háborút ő is azért gyűlölte elsősorban, mert úgy látta, hogy az késleltette, elodázta a várva-várt forradalmat, az esedékes társadalmi megújulást. "Mindenki a forradalmat várta, a lelkek forradalmát, amely majd felgyajtja a bedesztkázott agyvelőket. A forradalom helyett jött a háboru" - írta egyik cikkében. Meggyőződéssel hirdette, hogy a háboruval az uralkodó osztály nem fogja elérni a célját. Sőt ellenkezőleg, a háboru a régi Magyarország végét jelenti. Azt még nem látta, milyen lesz a jövő társadalom, de rendületlenül hitt egy új világ eljövételében. És ennek az új világnak a megteremtését azoktól várta, akik a háboruban fegyvert kaptak a kezükbe. Ujra és újra felbukkant cikkeiben egy új honfoglalás gondolata, amikor a fronton harcoló katona majd "fölocsudik a háborus kábulatából", és elindul hazafelé, hogy idegen földek helyett meghódítsa végre magának saját hazáját.

A munkásmozgalommal nem volt kapcsolata, mégis fokozódó optimizmussal figyelte a háboruellenes megmozdulásokat, tüntetéseket. 1917 nyarán még egy kicsit megdöbbentem, de mégis reménykedve látta a néptömegeket, amelyek előzönlöttek az utcákat, "mint a medréből kicsapó tenger". Krudy nem volt forradalmár, de a háboru vége felé felismerte, hogy kiutat a rettenetes káoszából csak a forradalom hozhat, hogy megváltás csak a népből jöhet. A háboru sok rosszat jelentett számára, de egy nagy pozitívumot is. A szenvedések és megpróbáltatások mellett "adott bizalmat a bizonytalan tömeg isteni szavához". 1918 januárjában már így írt: "Ki ment meg? A néphullám. Amelytől azelőtt rettegtünk. Mig most békének, országoknak, kibontakozó virradatnak reménysége".

Aktiv háboruellenessége, s a társadalmi változások szükségességének felismerése után természetes hogy 1918 őszén lelkesen üdvözölte a polgári demokratikus forradalmat. Teljes meggyőződéssel

állt a kialakuló új rend mellé, fenntartás nélkül hirdette, hogy Magyarországnak új története kezdődik, s hogy "a Duna és Tisza között új világ épül". Irótársait is az új élet magasztalására serkentette: "Ordítsa minden száj, s írja minden toll, újjászülettünk". Az októberi forradalom után nagyobb szerepet vállalt az irodalmi életben is. Bekapcsolódott a haladó írói mozgalmakba, tagja lett a Vörösmarty Akadémiának, s később elvállalta a Néplap című újság szerkesztését is, amelyet főként a parasztság tájékoztatására adtak ki.

Károlyi Mihályról már 1918 januárjában cikket írt, amelyben "szívünkben nőtt és daczból, függetlenségéből, virtusból való figurának" nevezte, s mérőföldjelzőnek a Rákócziak óta a magyar politikában. Már akkor benne látta a nemzet reménységét, holnapját. A polgári demokratikus forradalom győzelme után is elsősorban Károlyit tekintette az előrehaladás legfőbb biztosítékának. Legterjedelmesebb, s talán legjellemzőbb írása ebből a korszakból az a riportfüzete, amelyben éppen Károlyi saját birtokán megkezdett földosztásáról számolt be /A kápolnai földosztás/. A földkérdés rendezését már a háború idején is a legsürgősebb feladatnak tartotta. Most is úgy tekintette, mint a magyar parasztság évszázados vágyainak teljesülését, de nagy jelentőségűnek látta a néptömegek megnyerésének, s ezáltal a köztársaság megszilárdításának szempontjából is.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után lelkes cikkeken méltatta a forradalom győzelmét. Egyik írásában a forradalmat előkészítő orosz írókat állította példaképekül a magyar írástudók elé, s ő maga is rendkívüli érdeklődéssel figyelte a fiatal szovjet köztársaságból érkező híreket. Mint Móricz Zsigmond, ő is sokat utazott ezekben a hónapokban, s mindenütt az új élet indulásának jeleit kutatta. Riportfüzetet adott ki a Fejér megyei termelőszövetkezeti mozgalomról. Ebben írta többek között a következő sorokat: "Ezek a földek csak görnyedésre tanították a derekat eddig. Ezentul arra is megtanítja a föld a dolgozókat, hogyan kell a derekukat

kiegyenesíteni." Hirdette, hogy el kellett jönnie a forradalomnak, hogy "tovább lehessen élni a tisztességes embernek".

Látta a Tanácsköztársaság fenyegetett helyzetét, a külső és belső erők készülődését, de ez sem rettentette vissza: "Jöjjön bár milliója az ellenségnek a szabaddá lett Magyarország ellen, a mai szabadságnak, emberi messzilátásnak, jövődőknek a délibábját nem sötétítheti el sem a fegyverek sűrűje, sem a felkoncolt régi világ hydra-tagjainak megmozdulása. Ennek a mostani világnak sem izét, sem javát, sem ígétét többé nem verheti ki semmi ennek a mai nemzedéknek az emlékezetéből."

UTOLSÓ KORSZAKA
/1920-1933/

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után megtört Krudy pályájának íve. Nemcsak emberi-világnézeti reményei veszttek el, iróilag sem találta többé a helyét. Külföldre nem ment, inkább belső emigrációba húzódott vissza, a támadásokat azonban így sem kerülhette el. S ha ez ellene irányuló acsarkodások egy idő után el is csitultak, a kialakuló új légkör semmiképpen sem kedvezett sajátos hangu művészete továbbfejlődésének. Az a világ, amelyben ő olyan otthonosan mozgott, a világháborúval végképp lezáródott, s a 20-as évek magyar viszonyai között egyre idegenebbül érezte magát. Még alig mult 40 éves, s már is úgy tűnhetett számára, hogy kiöregedett korából. Rossz közérzetét még csak tetézte, hogy korábbi legendás fizikai ereje is apadóban volt, többszöt betegeskedett, s egyre gyakrabban kellett szanatóriumba vonulnia.

Talán még az igaztalan vádaskodásnál is fájdalmasabban érintette, hogy a szerkesztők és kiadók nem vállalkoztak új műveinek megjelentetésére. Elszigetelődése nemcsak írói önbecsülését sértette, hanem egzisztenciálisan is sulyos helyzetbe sodorta Krudyt. Még Álmoskönyv /1920/ írására is vállalkozott, tartósan azonban ez sem segített rajta.

Pályájának ebben a válságos időszakában figyelme a történelem felé fordult, 1922-ben jelent meg az Ál-Petőfi, 23-ban a Rózsa Sándor és a Repülj fecském, 25-ben A templárius és a Jockey-Club, 26-ban a Mohács, 29-ben a Festett király s 30-ban Az első Habsburg. Legjelentősebb történelmi témájú műve a mohácsi csatavesztés négyszázadik évfordulója

alkalmából elkezdett trilógia /Mohács, Festett király, Az első Habsburg/, amely később Három király összefoglaló címen jelent meg.

Bármennyire jellemző is pályaszakaszára a történelmi érdeklődés, ebben a korszakában sem ezek az írások jelentették Krudy művészetének csúcseit, hanem az N.N., a Hét bagoly, a Boldogult urfikoromban című regények és az utolsó évek nagy novellái, amelyek Az élet álom című kötetben jelentek meg. Ezek a művek nemcsak egyenrangú társai az alkotói fénykorban született írásoknak, hanem több vonatkozásban túl is szárnyalják azokat, elmélyültebben, kristályosabban mutatják korábbi művészi erényeit.

Az N.N. /1922/ egyik legliraibb regénye. Ebben a művében vallott legkendőzetlenebbül saját magáról, gyermek- és ifjúkori emlékeiről, nosztalgikus elégiával szövelt írásoknak, a Nyírségről, ahová mindig visszavágyott.

Emlékező, a félmultat idéző regény a Hét bagoly is /1922/, amelyben a századvég és a századforduló pesti irodalmi életét eleveníti meg nagyon hitelesen, sok személyes vonatkozással. Összefüggő cselekménye alig van a műnek, de kisérteties pontosságú rajzát adja az egykori irodalmi kávéházak és kiskocsmák világának.

Hasonló miliő alkotja utolsó nagy regényének, a Boldogult urfikoromban /1930/ című művének színterét is. A mű cselekménye egyetlen nap története. A színhely egy terézvárosi söröző, ahol felvonulnak előttünk a magyar polgárság tipikus képviselői. Ez a regény tulajdonképpen Móricz Kivilágos kivirradtigjának városi-polgári környezetbe helyezett mása. Móricznál a vidéki dzsentri haláltáncát látjuk egyetlen átmulatott éjszakába sűrítve, Krudy polgári "hősei" reggeltől estig mulatoznak, esznek-isznak. Ez a polgári mulatozás nem olyan vad, vékeveszett tivornya, mint Móricz "uri-murija", a kifejezetten azonban ugyanolyan tragikus. Itt is azt érezzük, amit Móricz regényének végén, az egész napi mulatozás eleve hiábavaló tiltakozás volt a könyör-

telen, megmásíthatatlan ítélet ellen, amely már rég elhangzott fölöttük.

A regények sorát ebben a korszakában is végigkisérték kitűnő novellái. Számszerűleg talán kevesebbet írt, mint fiatalságának fékezhetetlen lázában, az öregedő Krudy tehetsége azonban elmélyült, mondanivalója emberibb és egyetemesebb lett, stílusa kristályossá tisztult, egyszerűbbé, tömörebbé vált, korábbi szecessziós sallangjai lehulltak. Egyre érettebb derével tanított az élet élvezésére, s szinte a keleti bölcsék nyugalmával vallott életről és halálról, a jó ételekről és a szerelemről /A pincér álma, A hirlapíró és a halál, Utolsó szivar az Arabs Szürkénél, stb./. Ezekben a művekben érett igazán klasszikussá Krudy művészete.

Utolsó éveiben - a tolla alól kikerülő nagy művek ellenére is - egyre mélyebb elszigeteltségbe jutott a margitszigeti, majd óbudai remeteségében sokat betegeskedő, nyomorgó író. Jellemző, hogy ebben a korszakában több regényét, köztük igazán jelentős műveket is, csak folytatásokban tudott megjelentetni, kiadót már nem talált rá /Valakit elvisz az ördög, 1928; Etel király kincse, 1931; A tisztaeszlári Solymosi Eszter, 1931; Purgatórium, 1933/. Legérettebb novelláit tartalmazó kötet, Az élet álom is csak a szerző saját kiadásában jelentetett meg 1931-ben.

Elszigeteltségén még az sem változhatott sokat, hogy az utolsó esztendőiben - irótársai elismerésképpen - kétszer is rámosolygott a szerencse. 1930-ban az első között kapta meg a Baumgarten-díjat, majd 1932-ben, Kosztolányi kezdeményezésére, neki ítelték oda - Móricz Zsigmonddal megosztva - a Rothermere-díjat. Ezek kétségtelenül rangos megbecsülést fejeztek ki, alapvetően azonban nem változtattak az eladósodott író sanyaru anyagi helyzetén. Közismert adat, hogy utolsó napjaiban gyertyafény mellett dolgozott, mert felgyülemlt hátraléka miatt kikapcsolták a villanyát. 1933. május 12-én halt meg.

Halála után megjelentek a hivatal emberei, és számba vették hagyatékát. Gyorsan végezhettek, nem akadt sok dolguk. Két csinos nadrág, egy fekete zakó, egy barna szvetter, nyolc ing, egy szürke felöltő, két nadrágtartó, egy zöld és egy szürke kalap s még néhány apróság. Szivszorító lista. A magyar írókat a multban általában nem kényeztette el a sors, mégis alig lehetne olyat találni, aki ilyen megrendítően kevés leltározni valót hagyott volna maga után.

De ha a leltározókat és hitelezőket nem is elégithette ki ez a hagyaték, az olvasóközönség nem lehetett elégedetlen szellemi örökségével. Csak 55 évet élt, mégis - ma már ezt nyugodtan kimondhatjuk - a XX. század egyik legnagyobb és legértékesebb írói teljesítményét hagyta utókorára, s bár könyvkiadásunk és irodalomtudományunk az utóbbi két évtizedben sokat tett e hatalmas életmű birtokbavételéért, az író születésének századik évfordulóján még mindig van leltározni valónk.

MÜELEMZÉSEK

ASSZONYSÁGOK DIJA

Ezerkilencszáztizenkilencben, amikor Czifra János temetésrendező és a szegény kis Natália történetének látomás ihletésű regényét írta, Krudy elmúlt negyven esztendő, és közel negyedszázados pályafutásának most ismét emberi és művészi válságát élte át. Az első válság a századforduló éveire esett: a néhány éve vidékről a fővárosba feljött fiatalember helyét kereste a számára idegen világban. A városi-polgári életnek a milleniumban ragyogóra festett kulisszái a szeme láttára omlottak össze; a romok mögül előtűnő sivár valóságban az önzés, a megalkuvás és az üzletnek nevezett család uralkodott. "...Pest olyan, mint egy züllőfélben levő előkelő maitresse, akit kitartója elhagyott" - írja erről az időszakról szóló számtalan emlékezőseinek egyikében.

A közéletben csalódva a magánéletben keres enyhülést. De mint tudjuk, ez időben kötött második házassága is csak időleges megnyugvást hozott. Krudy Zsuzsa írja emlékezéseiben, hogy apja az ő születésének örömeire írta az Asszonyságok díját. Gondoljunk csak el, micsoda bizarr köszöntése is ez egy ujszülöttnek! Az önmagával szembenézni kénytelen, új életre éledő temetésrendező örökbefogadja a rossz társaságba keveredett, örömtanyán élő, a szülésbe belehaló leányanya, Natália ujszülött gyermekét. De csak a történet bizarr, akár Krudy életmódja; mondandója, jelentése annál tisztább, magával ragadóbb.

Az eszményt kereső ember találja meg ebben az örökbefogadási gesztusban az egyetlen lehetséges választ a benne rajzó kérdésekre. Szabó Ede a re-

gényhez irt magvas, meggyőzően elemző, a regényt az olvasó számára hozzáférhetőbbé, könnyebben élvezhetővé tevő utószavában így fogalmazza meg ezt: "Czifra János legnagyobb - öntudatlan - fölfedezése: hogy a legtozabb, legszerencsétlenebb s valamelyes értelmet csak az Utódban lelő életet és tisztelnünk kell, senkit sem szabad eleve a koporsó mértékével mérnünk s részvétlenül tennünk a sirba... a születés nagyobb misztérium a halálnál, az élet győz a kisérteteken. Majd az esszé befejezésében: "Natália szép-szomorú kálváriája, s a Gyermekek érkezése tulmutat az éjszakán, az emberi lélekre sokszor leszálló éjen. Krudy az Asszonyságok díjában ásott a legmélyebbre kérdéseivel, és itt jár legközelebb a válaszhoz."

A kisértetek a magány fenyegető árnyai, a céltalan élet lidércei. Ezek ellen küzd tudva vagy öntudatlan a regény szinte valamennyi alakja, akár csak megannyi más Krudy hős, alterego vagy éppen mellékalak is. Erre utálnak az író saját műveihez irt különböző kommentárjai, megjegyzései is. Idézzük például az Asszonyságok díja előszavának egy eddig kevésbé figyelemre méltatott részletét: "... de mi nem örököltünk semmit /ti. a toron/, s így fájdalommentes szívvvel mentünk el azok közé a magánosok közé, akiknek még saját halottjuk sincs, legfeljebb saját magukat fektetik minden este koporsóba, hogy reggelre csodálkozva ébredjenek."

Ezek a magánosok itt a nyilvános házak lakói és látogatói. E házak utcájába érkezik szinte öntudatlanul engedve ösztönének, a halottaskocsi bakján Czifra János, a regény hőse és ide sodorja az élet a kifosztott, becsapott Natáliát, itt ad találkozót egymásnak a történet szinte valamennyi szereplője. És itt találkozik az Álommal, saját tudat alá nyomott énjével a Démon üzte temetésre rendező, mint ahogy ide menekült minduntalan maga Krudy is, hogy a köznapinál felszabadultabb önmagával találkozzék, hogy mindig kisértő magányát elűzze. Itt az O utcában, Jella asszony /Marinovich Jolán/ oly sokszor /a legrészletesebben és legnyilvánvalóbban az Ady Endre éjszakáiban/ megirt házában a belépő-

ket valami titkos vonzás készítette köznapi álarcuk levezetésére, igazi arcuk megmutatására.

Kicsikarni valamit az élettől: pénzt, szerelmet, mámort, kéjt, valamit, ami feledteti a sívár egyedüllétet, - ezt hajszolják itt azok a számkivetettek, akik az író megjelenítette apokaliptikus menetben előttünk elvonulnak. A pénzsóvár Jella asszony, aki kaszárnyai fegyelmet tart a házában, csak arra vágyik, hogy szeretője egyszer legalább a Cinkotai Nagyitcéhez vigye el sétálni, - ott nem kell szégyenkeznie, hiszen a kutya sem ismeri. Az utcalányokkal szórakozó gazdag Svarcnénak csak halála előtti hagymázos álmában teljesülnek leghőbb vágyai. A mazochista tanár ur pedig úgy vezekel büneiért, hogy a levegőbe huzatva vereti magát Jellával és a háromezer éves álmából ébredő Maricával. És Natália élettörténetének szereplői is mind kiégett emberek, - csak vergődnek, vegetálnak, pillanatnyi örömkért hosszú szenvedéssel bűnhődnek.

A reménytelen magányosoknak ebben a világában kapcsolódik össze két egymással soha egyetlen szót sem váltó ember sorsa: Czifra Jánosé és Natáliáé. Találkozásuk az örökbefogadási gesztus megrendítően szép szimbólumában nemcsak az élet egyetlen lehetséges értelmét fejezi ki, hanem egyszerűsmind az írónak a megváltás lehetőségébe vett bizodalját is feltárja.

Az elkárhozott lelkek birodalmában csak Czifra és Natália nincs egyedül, ez jelenti számukra a szabadulás lehetőségét. A temetésrendező, aki korábban "ugy élt, mint ama polgár, akit öregségében általános részvét s köztisztelet között kísérik utolsó útjára", egy nap furcsa változásokat észlel házában, de nem akar tudomást venni a Démon jelenlétéről. Csak midőn hivatalos útján esküvőről lakodalomra vetődik és ott igen jól érzi, részegre leissza magát, enged lassan a kísértőnek: "Uj dolgok, uj érzések érdekelték. Szeretett volna megölelni valakit, akár egy vénasszonyt is, csak meleg legyen és ne hideg, mint a hullák a temetőben." A felébredő kötelességérzet immár csak látszat, a

hulleszállító kocsi csak alibi, hogy minél előbb a Frank Jeromos és Neje utcában legyen. Tudatalat-ti vágyáról azonban majd csak az itt rá várakozó és kikerülhetetlen képmása, az Álom világositja fel. Nincs többé egyedül, amikor felszabadult énjének társaságában belép Jella asszony házába. Az önmagára találás lehetőségét jelképező Álom ezentul elkiséri útján mindaddig, míg örökbe nem fogadja Natália gyermekét. Jella házában az Álom biztatására előbb kielégíti elfojtott kíváncsiságát, kilesi az ott lakók, ott mulatozók, paráználkodók titkait, majd mindettől megcsömörlötten felkeresi a szülési fájdalmában nyöszörgő, jajgató, a kutya vackára kivetett Natáliát.

Vele együtt, a szemek szivárványhártyáinak hieroglifjai között olvasni tudó Álom segítségével ismerkedünk meg a Bakonyból a fővárosba vetődött, elcsábitott, megcsalt, kijátszott, sorsában tehetetlenül vergődő, szökési kísérlettel is hiába próbálkozó Natália élettörténetével. A kiszolgáltatottnak látszó leányanyán azonban mégsem foghat a kárhozat, a megváltás egyetlen lehetőségét, a Gyermekeket hordja a szive alatt. A regény legszebb lapjai azok, amelyeken Krudy leírja, miként tudatosul a lányban, hogy immár nincs egyedül: "Amikor a temető kapujában kifordult Natália, úgy érezte, hogy valaki jött vele. Mintha a hátán, derekán kapaszkodott volna valaki, aki két összekulcsolt kezét átkapcsolja a szive felett. Amig imádkozott és a vállát alázatosan meghajtotta: valaki, egy kis lélek, amely eddig talán fázósan egy madárfészekben bujt meg a fagallyak között, hirtelen elhatározással leugrott a magasból, és meghuzódott Natália ruhái között. Meleg volt, mint a friss kenyér. A karjának ölelése olyan volt, mint a virágszáraké. Még lélegzetét is lehetett érezni - mintha együtt lélegzett volna Natáliával... igen jól esett Natáliának, hogy nem megy egyedül végig azon a hosszú uton, amely ott végtelennek látszik, mint az öregasszonyok guzsalyán a len... Mintha egyszerre szert tett volna a legjobb barátira, aki soha többé el nem hagyja." Sajnos nem idézhetjük még hosszabban ezt a részletét a regénynek /4. kiad. 172-174.l./ de így is nyilvánvaló, mi-

lyen fontos volt az író számára ez a találkozás a Gyermekekkel, milyen éles kontrasztot képez mindez az örömtanyák mélyvilági rajzával. És egyes mozzanataiban mennyire emlékeztet egy másik találkozásra, Czifra János és az Álom találkozására. Natália "a szemében úgy érezte, hogy még másvalaki is néz s szemén keresztül, és nem leli oly unalmasnak a világot, mint eddig ő."

Az Asszonyosságok díját, a Bakáts téri klinika különszobáját, amelyet egy lóverseny kedvelő orvos nevezett el így és, amely az éjszaka elsőnek szülő nő jutalma, a szülésbe belehaló Natália nem nyerhette el ugyan, de az élet értelmének felismerése, a harmonikus megbékélés a sorssal olyan adomány, amely semmivel össze nem mérhető, és nem csak a regény alakjai, hanem jelképesen szinte valamenynyire, a boldogságot és boldogulást kereső Krudy hősnő és hős fölé emeli Natáliát. "... gyermekét kitért karral magához szoritotta, szívéhez a szívét, ajkához az ajkát, szeméhez a szemét. Ez a csók volt az, amiért Natáliának annyit kellett szenvednie. Ennek a csóknak a leírhatatlan boldogságáért tartotta őt életben a sors. Ez a csók amelyet gyermekével váltott: volt minden jutalma a földön."

A szenvedésen itt, akárcsak az egész Natália-történetben fontos hangsúly van. Csak ezen az áron lehet a boldogságot megváltani. Ez vonatkozik Czifra Jánosra is, bár az ő szenvedése gészen más természetű, mint Natálié. Ő az önleleplezés, a már-már mazochista önkínzás, a skinzofrénia kísérteteivel való viaskodás kinjában mintegy önmagát szüli új életre; jutalma, Natália árva gyermeke voltaképp még mindig csak lehetőség /igaz minden eddiginél nagyobb és magasabb rendű/ az értelmesebb, harmonikusabb élethez vezető uton. A regény zárómondatában valamely mellékutcában még hangosan fütyörészik egy elkésett kísértet. Vajon ha megszületik az első kiadás végén megígért Mindenszentek című folytatás, milyen szerepet játszott volna ebben az újabb megpróbáltatásokat sejtető árnyalak?

A regény szerkezete, mint a legtöbb nagyobb terjedelmű Krudy írásé, széteső. Anekdoták, hosszú,

a főtörténethez szorosan nem kapcsolódó kitérők szakítják meg, tarkítják az elbeszélést. A szabadon áradó, gazdagon burjánzó asszociációk nemcsak a jellegzetes krudys tirádákra, hanem a regények cselekmény bonyolítására is jellemzők. Egyfajta extatikus állapotban irt, a fővonalakban valószínűleg előre is megtervezett vázlattól emocionális okokból minduntalan eltért.

A csapongó képzelet hatására írás közben változó, gyakran szertelennek tűnő cselekményvezetés ellenére legjobb regényeit mégis mindig egységesnek érezzük. Ennek okát írásainak teljes hangulati kiegyensúlyozottságában jelölhetjük meg. Az adott téma Krudynál többnyire nem a cselekmény különböző fordulatai, hanem a látszólag önkényesen beépített, ám hangnemileg, hangulatilag tökéletesen illeszkedő epizódok, mint a főtéma különböző variánsai fejlesztik tovább, teljesítik ki. A betétek mindig a fő kérdésre adandó válasz kiegészítői, - kontrasztos, ellenpontos hatásukkal is /tudatosan vagy ösztönösen/ azt szolgálják. Az Asszony-ságok dija is a regény előszavában ironikusan hangszerelt kérdésre /"Hogyan éljünk, hogy hosszú életűek legyünk ezen a földön"/ válaszol, mégpedig a korábban már említett Czifra-Natália főtémával és ennek különböző változataival. A variánsok közül ezuttal csak egyet ragadunk ki: Margitnak a korhely Dubli ur által hozzádalmasan előadott élettörténetét. Margit tökéletes ellenpárja Natáliának: nem nyugszik bele kiszolgáltatottságába: családját és szeretőjét a férfiakkal kötött viszonyokból szerzett pénzen tartja el, illetve tartja ki. Az önfeláldozásával szerzett boldogságban reménykedik. De halálos féltékenységeért súlyos árat kell fizetnie: leugrik az emeletről, elvetéli gyermekét, majd a családját ért szégyen miatt elbujdosik, később férjhez megy, de férjét szintén féltékenységből kegyetlenül megöli, husz évet ül ezért Márianosztrán. Majd mikor innen visszatér, szeretőjét, Dubli urat vádolja elrontott életéért. Ez a történet - éles ellentétben Natáliáéval - nyilvánvalóan egy Krudy által eleve eredménytelenségre ítélt, magányt feloldani nem tudó törekvés bemutatását szol-

gálja. Margit voltaképp józan ítélőképességét megzavaró határtalan önzésének áldozata. Ugy véljük e két nő történetében szinte szükségtelen is külön felhívunk a figyelmet a gyermek, az egyikben az elvetélt, a másikkban a világrahozott utód fontos szerepére. Csak arra utalnánk, hogy mindkettőjük sorsa a gyermek jelentkezésével fordul jobbra, illetve rosszabbra.

A melléktémák és variációk a fő témát kiegészítve és erősítve biztosítják a regény egységét, a különböző formában minduntalan visszatérő, a regény tárgyköre által sugallt hasonlatok és metaforák pedig a hangulati összhatást szolgálják. Hosszasan sorolhatnánk például a lakodalom-torkeresztelő szertartás hármásából a regényben fellelhető különböző motivumokat. Vegyünk csak sorra néhány a főszereplő foglalkozási körével összefüggő, a regényben alkalmazott építő vagy diszitó elemet, illetve képet vagy hasonlatot. Annak a lakodalomnak a végén, amelyre Czifra elvetődik, a zongorista halotti marsot játszik és a temetésrendező előtt a táncban a halottasmenet látomásos képei jelennek meg. Jella asszony dicséretére hősünk azt gondolja magában, hogy az ilyen rendet tartó asszony mellett tán meghalni sem lehet, majd amikor kitessekelik a konyhából, így szól kíséretjéhez, az Álomhoz: "Ha ez a nő még néhány évig libapecsenyén él: kicsi lesz neki a legnagyobb "Pontusz" "is /ti. koporsó/; majd másutt Jella asszony, amikor szeretője megígéri, hogy elviszi éjjeli sétára a Stefánia utra, elhátározza, hogy csak slafrokban megy, legfeljebb briliáns fülöngyűgöit akasztja fel, ha meghalna utközben, legyen miből eltemessék; Weiszné, akivel Huszár Mancsi vizagstalódní akar elveszett Alice barátnőjéért, arról nevezetes, hogy férje koporsóba fektetve szokta imádni; a hölgyek tennivalóiról értekezve az író megállapítja, hogy lehet "ellépkedni megásott sirgödrök mellett az udvarias lovag karján - randevun a temetőben -, ahová délután egy gyermekágyban meghalt asszony koporsóját engedik le az előkészített köteleken /ez a rész egyébként anticipálja Natália sorsát is!;/ miközben Henrik és Palacki Jella asszony házába viszi Natáliát, a hid

alatt "a pesti oldalon csónakos ember ült hosszan elnyujtva evezőit, mintha hullákra várakozna, amelyek éjjeltájban bizonyosan megérkeznek a Dunán"; Natália kétszer is bolyong a temetőben: egyszer mielőtt a szive alatt rejtőzőről tudomást szerezne, másodszer anyja sirját felkeresvén a Bakonyban.

Bár az új élet is halállal kezdődik a Bakáts téri klinikán és az előbb bemutatott részleteken túl is a halál mellett vér, gyilok, paráznság, mazochizmus és sadizmus képei tolulnak egymásra az elbeszélésben, mégsem morbid ez a regény. Nemcsak a befejezésben rejlő életigenlés, hanem a Krudy stílus itt is elmaradhatatlan velejárója az ironia és önironia feloldó hatása következtében is. A szentimentalizmusnak, vagy éppen a száraz tényközlésnek, esetleg a tényközlésnek, esetleg a tételszerű vitakozásnak az író és az olvasó számára néha egyaránt terhes tulpái ellen egy-egy részlet lezárásában Krudy a feloldást biztosító ironikus csattanóval védekezik, és ezzel visszamenőleg néha egy egész fejezet feszültségét, tultelítettségét, szélsőséges hatásait oldja fel. Például az Álom és Czipra között folyó vitában a temetésrendező felszabadultabb hasonmása több ízben folyamodik ehhez a fogáshoz. Czipra nem akar szembenézni önmagával, az Álom meggyőző szónoklatának egyik szakaszában végső érvként a temetésrendező álmaira hivatkozik: "Gondoljon a szavakra, amelyeket gyanutlan nők szájába adott álmában. Élete végéig tömlőben ülhetne a szerelmi erőszakoskodásokért, amelyeket szendergésében elkövetett... Annyi idegen sonkát senki sem lopott a kéményből, mint ön, Czipra ur."

A hangulati egységet biztosítják Krudy személy- és tulajdonnevei is. Erről már többen is értekeztek, mi ezuttal csupán a regény egy olyan mondatára kívánnánk felhívni a figyelmet, amelyben az író maga vall névadásának jellegeről, indítékáról: "A neveknek szaguk van, amelyek nyomban megütik az ember orrát, amint hallja őket." Az ezt követő részt? Palacki elbeszélése /116-118.1./ végig a nevek hangzásának és hangulatának összefüggéseit taglalja.

Cholnoky László, a Nyugatban 1920-ban megjelent birálatában némi tulzással, de nagyon találóan írja: "Az Asszonyságok dija regénynek gyenge, de irásműnek majdnem tökéletes." Nyilván ő is a szétesőnek ható szerkezet és az egységes stílus elmentétes voltára céltzott ezzel a mondattal, amellyel sok más Krudy-regényt is jellemezhetett volna.

VALAKIT ELVISZ AZ ÖRDÖG

A Valakit elvisz az ördög először 1928-ban jelent meg folytatásokban, kötetben azonban csak sokkal később, 1956-ban látott napvilágot első ízben. Hogy annak idején nem akadt rá kiadó, sokkal inkább a kor irodalmi és politikai viszonyaira jellemző, mint a regény színvonalára. Megjelenése óta szinte egyöntetű a vélemény róla, hogy a legjobb Krudy-regények között van a helye.

Külön érdekessége, hogy szerencsésen vegyíti az író két fő témakörét, a nyírségi dzsentri világot és a vörös postakocsi utasainak világát.

1910, a mikszáthos korszak lezáródása után hosszú időn át nem szerepelt a dzsentri-téma Krudy műveiben. Utolsó éveiben azonban váratlanul visszakanyarodott ehhez a pusztuló, hétszilvafás kisuri réteghez, de úgy, hogy írói pályája harmadik korszakának fő témájával, a vörös postakocsi hőseinek világával egyesítette. Ezt láthatjuk többek között a Valakit elvisz az ördög és az Etel király kincse című regényekben.

A Valakit elvisz az ördög témája egy eleve reménytelen kísérlet a dzsentri-réteg megmentésére. Alvinczi Eduárd /igazi nevén Szemere Miklós/, az óriási vagyonnal rendelkező különc főúr, aki egészen a hét vezér egyikéig tudja visszavezetni származását, s így a fejedelmi trón egyedüli jogos örökösének tekinti magát, elhatározza, hogy felkarolja, megmenti a pusztuló magyar nemességet, az eladósodott dzsentrit. "Talpra kell állítani ismét

a magyar nemességet. Vissza kell vásárolni udvarházait, hétszilvafáit, kötelezvényeit, váltóit. Urrá kell tenni ismét a dzsentrit, mert nélküle elpusztul Magyarország. Legyen megint mindenkinek agara, kocsija, akárcsak bricskája is, ne járjon gyalog a nemes ember. Elég volt a zsidók, grófok, meggazdagodott parasztok uraskodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországra." Így fogalmazza meg Alvinczi programját Tinódi, a vándor könyvtáros, majd ilyen jellemzést ad az elszegényedett nemességről: "Hány szép magyar uri ember volt kénytelen felvenni a fináncság zöld spenótruháját! Hányan farigcsálják körmüket az árvaszéknél, pedig pecsétygyűrű van a kisujjukon. Hány derék, jó családból való fiatalember van ebben az országban, aki még hivatalhoz sem tud jutni, mert hiányzik a nemzetből az összetartás. A középosztály züllőfélben van... Ezt kell megakadályozni. Mert lesz még egyszer királyválasztás a Rákoson!"

Alvinczi maga így foglalja össze célját: "Meg fogom menteni a magyar középosztályt, tekintet nélkül arra, hogy kicsoda, melyik királytól kapta a nemességét. Az ősök megtették a magukét akár az Anjouk, akár a Jagellók alatt. Nekem egyformán kedves minden régi magyar nemesember... A mostani uralkodó mit sem tesz a régi magyar köznemességért, sőt utjában van neki, a kecskepásztorok ivadékának, minden magyar ember, aki messzibbre vezet vissza a nemességét, mint ő a magáét. Ebben megegyezik Ferenc József korszaka Lajossal, aki először kezdte megfosztani jogaitól a magyar nembest. Azért vagyunk ma földönfutók, szegények, mert elvették tőlünk ősi jogainkat."

Hogy terveit megvalósítsa, Alvinczi Eduárd meg is érkezik legendás vörös postakocsiján Nyiregyházára, s az Európa fogadóban üti fel tanyáját, ahol aztán csakhamar meg is jelennek a megmentésükre váró nyiri nemesek. Alvinczi azonban nem várja meg, míg az elszegényedett uraságok maguk jelentkeznek, ő maga indul el váltóvásárlási körutjára a megyében. Így érkezik el egy napon Pazonyba is, az "ármális faluba", ahol a Közbirtokossági Kaszinóban száll meg. Sorban jönnek aztán az "üzletfelek".

Megjelenik Kazáni kapitány, a híres kártyás, Pthrügyi Pál, a becsületeére kényes pörösködő kisnemes, Virágh Elemér, a piperkőc utmester és bálrendező, Ispányi ur, aki a lutritól reméli sorsa jobbrafordulását. Alvinczi egyre mélyebb undorral és kiábrándulással szemléli az elszegényedett uraságokat, akiket meg akart menteni. " - Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én megmenteni akarok? Ezek a cégéres gazemberek? - tört ki Alvincziből a szó, amikor a vendég háta mögött becsukódott az ajtó... Hol vannak azok a szép, szomoru emberek, akik önhibájukon kívül vesztették el az őseik vagyónát, biztos fedelüket, családjuk jövődjét és a maguk jelenét? Hol vannak ők, a régi udvarházak lakói, akik azért adták magukat tétlenségre, mert ugysem szolgálhatták volna meggyőződésük szerint hazájukat? Hol vannak azok a vértanúk, azok a szentek, azok a csodálatraméltó férfiak, akik benépesítették a régi, szent Magyarországot, türtek börtönt, üldöztetést, de politikai hitvallásukat nem engedték. Hol vannak a nemes jellemű, fenkölt gondolkodású férfiak, akik valaha fegyvert fogtak önmagukra, mert nem tudtak megalkudni az új élet becstelenségével, komiszságaival, lealázó helyzetével - mert nem akartak sem bűnösök, sem megbélyegezettek lenni? Hol vannak azok a férfiak, akiknek sirkövére majd rá fogják vésni: minden elveszett, csak a becsület maradt meg? - azok kérem régen Amerikában szöktek - szólt közbe a züllött uriember, aki meglehetősen epésen, mint egy póruljárt ügynök hallgatta Alvinczi kifakadásait."

Az ironikus megjegyzés végképp kijózanítja Alvinczit donquijote-izmusából, hátat fordít tehát az "ármális falunak", és lemond hőbortos ábrándjairól. "Belátom, hogy rossz helyen kezdtem el a dolgot - mondja. - Az Ómagyarországot akartam felállítani, pedig annak ideje lejárt. Hagyjuk békén pihenni a halottakat. Az ittmaradt még látható ómagyarságot majd lassan sirjába eresztik, a fiatal, az eljövendő Magyarországért kell dolgozni."

Ez a regény végső kicsengése, s így válik ez a mű nemcsak Krudy, hanem a kor magyar irodalmának

is egyik legerőteljesebb leszámolásává minden hazug illúzióval. S igazán csak akkor értékelhetjük e mondanivaló jelentőségét, ha megértjük, hogy itt nemcsak Alvinczi dzsentrimentő ábrándjainak kudarcáról van szó. Kritikája ez a regény a két világháború közti korszaknak is, annak a korszaknak, amely nem kevésbé illuzionista módon igyekezett feltámasztani a régi nemesi világot. Vagy nem ismerünk-e rá vajon Alvinczi hőbortjaiban a huszas-harmincas évek restaurációs kísérleteire, amelyek a háború iszonyata és a forradalmak megrázkódtatásai után a maga rendiségével, vitézi székeivel új életre akarta pumpálni az ugynevezett "történelmi osztályt"? Alvinczi meghiusult, már eleve kudarcra ítélt kísérlete így végső fokon az egész Horthy-korszak restaurációjának karikirozott jelképe. Vagy kevésbé anakronisztikus volt-e a XX. század harmadik évtizedében a fehér lovon megjelenő donquijoteizmus, mint Alvinczi Eduárd vörös postakocsija?

A főcselekmény mellett van a történetnek egy másik szála is, amely sokkal személyesebb jellelgű. A költőnek készülő ifjú Patkó Bandi és a Regensburger-kisasszonyok különös szerelmében Krudy saját ifjúkori élményeit, a Riszderfer-lányok iránti szerelmét dolgozza fel. Ugyanilyen hiteles, személyes élmény azonban a cselekmény háttérét alkotó környezet, a régi Nyiregyháza rajza is. S hitelesek a szereplők is valamennyien. Modelljeik egykor valóban ott jártak a nyiregyházi utcákon és kiskocsmákban. Tinódi vándorkönyvtáros és Szuki Tóni, a telekkönyvvezető, Puczér szerkesztő ur és a határ-csárdában mulatozó híres cigányprimás: Benczi Gyula, mind-mind élő és közismert figurái voltak a régi Nyiregyházának, s Krudy legfeljebb a nevüket változtatta meg.

Az írói pályájának végefelé járó ötvenéves Krudy szinte nosztalgikus vággyal járja be még egyszer a gyermek- és ifjúkor színterét a regény lapjain, s építi fel képzeletében a századvégi Nyiregyházát. Az amúgy is laza epikus kereteket nem egyszer szétfeszíti a személyes emlék, különösen a szülőföld iránti bensőséges vonzalom és ragaszkodás, s ilyenkor kibuggyan belőle a tiszta líra:

"Óh, Nyírség, óh Magyarország! te tündéri panoráma, miért szálldos vissza lelkem mindvégig régenlátott tájaidra? Nem adtál magadból egy talpalatnyi földet sem, mégis jobban szeretlek téged, mint ha uradalmaim terülnének el öleden...."

Mondanivalója mellett éppen ez az állandóan jelenlévő, s időnként ki-kicsurranó mély lira emeli ezt a kisregényt Krudy legsikerültebb alkotásai közé.

A TISZAESZLÁRI SOLYMOSI ESZTER

Kis hiján félévszázaddal a hirhedt tisz-
eszlári vérvádper után írta meg regényét Krudy
Solymosi Eszterről, akinek tragikus eltűnése akkor
szinte az egész világ közvéleményét lázba hozta.
Akik nem, vagy csak felületesen ismerik az író-
t, azokban nyilván önkéntelenül is felmerülhet a kér-
dés, mi készíthette Krudyt 50 év után a rituális
gyilkosság babonás meséjének újrafeldolgozására.
Talán kifogyott volna már a Szindbád és Rezeda Káz-
már alakja köré szőhető különös történeteiből, s
ezért menekült a periratokhoz és krónikákhoz? Vagy
épp a közvéleményt egykor oly szenvedélyesen felka-
varó szenzáció felelevenítésével igyekezett magára
vonni a figyelmet, visszahódítani az elpártolt ol-
vasókat, így próbálva meg kitörni az utolsó éve-
iben őt fenyegető elevenen eltemettetés dermesztő
közönyéből? Őszintén meg kell mondanunk, helytelen
lenne az ilyen és ehhez hasonló vélekedéseket egy-
szerűen kézlegyintéssel elutasítani az író életmű-
vében tájékozottabb olvasók mégsem ilyen aggályos-
kodó elméletekben keresik a mű megszületésének ma-
gyarázatát. Sőt, helyesebb lenne talán azt mondani,
ezt a magyarázatot nem is kell keresni. Krudy is-
merősei számára nem az a meglepő, hogy megírta ezt
a regényt, inkább az, hogy csak a 30-as évek ele-
jén, élete végefelé írta meg. Kevés műve van ugyan-
is, amelynek anyagát ennyire magában hordozta volna
egész pályáján.

Igaz, ő maga csak öt éves volt a per ide-
jén, az egész országot felkavaró események mégis
életreszóló élményeket jelentettek számára. Akkor
aligha érthette lényegét, a felbolydult város at-

moszférája azonban kitörülhetetlenül emlékezetébe vésődött. Apja és nagyapja is ügyvéd volt, a tárgyalások idején így házukban is sokan megfordultak a per főszereplői közül. S amit életkorából adódóan akkor a történetekből még nem foghatott fel, azt megkapta később a családi és kisvárosi hagyományból. Hiába zárult le ugyanis felmentő ítélettel a hosszura nyult tárgyalás, talán másutt is, Nyiregyházán azonban bizonyosan ez volt még hosszú évekig az egyik leggyakoribb beszédtema. Kiskocsmákban és kávéházakban társasági összejöveteleken és családi estézéseken újra meg újra az eszlári kis cselédlány eltűnése körül csaptak össze legszenvedélyesebben az ellentétes vélemények. Művének előhangjában az író így vall erről: "Az én gyermekkoromban Nyiregyházán a tizsaeszlári rosszhiszemű vérvádról beszélt mindeki... A korabeli gyermekek a tizsaeszlári gyilkosság változatait hallgatták a gyermekmesék helyett."

S a legfogékonyabb éveiben tudatába rögződött benyomások később sem halványultak el. Kisebb-nagyobb írásaiban, önéletrajzi feljegyzéseiben újra meg újra felbukkantak az eszlári idők emlékei. Mintha csak tudatosan készült volna egy nagyobb szabású mű megírására, a per jónéhány figuráját ismételtlen is tollára vette. Nemcsak emlékezéseiben, még regényeiben is többször szerepeltette az antiszemita hecclap-szerkesztő Mikecz József, vagy ahogyan a nyiregyháziakkal együtt ő is nevezte, Puczér Jóska alakját, gyakran irt Ónody Gézáról, Verhovay Gyuláról, Henter Antalról, Eötvös Károlyról, de sürün emlegette a vád koronatanuját, a kis Scharf Móricot is.

Hogy ilyen sok személyes inspiráció, s ennyi előkészület ellenére is csaknem félévszázadnak kellett eltelnie, míg végre a téma átfogó feldolgozására vállalkozott, annak többféle oka lehetett. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a késleltető tényezők között fontos szerepet játszott Eötvös Károly híres emlékirata, A nagy per, amely 20 évvel az események után készült és gyorsan népszerűvé lett. Ez a mű aprólékosan pontos és hiteles történetét adja

Solymosi Eszter eltünése kapcsán ördögien kiagyalt és felszított antiszemita vérvád-heccnek, s racionalista értékelését a Nyiregyháza lefolytatott hosszú törvényszéki tárgyalásnak. Emellett mint olvasmány is lebilincselően érdekes és izgalmas. Értethető, hogy évtizedekig visszatartotta Krudyt attól, hogy hasonló vállalkozásba kezdjen. S amikor 30 évvel később mégis elszánta rá magát, akkor sem azért tette, mintha elavultnak vagy elhibázottnak tartotta volna a nagy előd munkáját. Nem cáfolni, hanem kiegészíteni akarta Eötvös emlékezéseit. Ő maga így irt erről a regényhez fűzött jegyzetében: "Eötvös Károly klasszikus munkája mellett alig lehetne valami újabb felfedezéseket írni a tisztaeszlári eseményekről, ha Eötvös Károly Szabolcs megyei ember lett volna, aki közlel, a legközelebből látja és ismeri a nagy pör hőseit, mozgatóit, vizsgálóit, bírőit és körülményeit... Eötvös Károly nem ismerhette a tisztaeszlári pör előzményeit, un. "kulisszatitkait", mert dunántúli ember volt. Éppen abból a szempontból íródtak ezek az itt-ott regényesnek is látszó feljegyzések, hogy sok, eddig ismeretlen és érthetetlen dolgot megmagyarázatnak velük, s így ötven esztendő távlatából kiegészítsük Eötvös Károly írói munkának is elsőrendű ügyvédi emlékiratát."

S mindezt nem valamiféle kötelező udvariaság mondhatja Krudyval. Valóban azt akarta megírni, ami Eötvös művéből kimaradt, a vérvád-per emberi hátterét, atmoszféráját, azokat a sötét figurákat, akik a színpalak mögött mozogtak és az egész sátni gépezetet is mozgatták. Ahol a történet összefüggései és érthetősége érdekében arra kényszerül, hogy dokumentárisan idézze fel az eseményeket, gyakran alul maradt Eötvössel szemben, hézagosabb, töredezetebb, a társadalmi közeg érzékeltetésében viszont többnyire ő remekelt igazán.

Megjelenése óta több kritikusa tényregénynek, dokumentumregénynek nevezte A tisztaeszlári Solymosi Esztert. Tagadhatatlan, hogy az is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy legnagyobb értéke mégsem a jegyzőkönyvekhez való tapadásában van. Iga-

zán éppen ott emelkedik magasra a mű, ahol az író el tud szakadni a dokumentumoktól Eötvös Emlékiratának s a korabeli sajtótudósításoknak krónikás részleteitől, ahol nem mások, hanem igazi alkotói szuverénitással idézi fel a kort, teremt atmoszférát és formál jellemeket.

Különösen a korábban viszonylag kevésbé ismert háttérfigurákról kapunk a regényben remekbe sikerült portrékat, így pl. Ónody Gézaról, az Istóczy-féle entiszemita párthoz tartozó elszegényedett tiszzaeszlári országgyűlési képviselőről, Péczely Kálmánról, a rablógyilkosból lett bírósági irnokról, s a híres csendbiztosokról, Recsky Andrásról és Vay Györgyről, akik értették a vallatás módját, hogyan kell rábirni a 13 éves Scharf Móricot, a zsidó templomszolga fiát, a világot lázba hozó hamis vallomásra, mely szerint az eltűnt Solymosi Esztert a sakterválasztásra gyülekező tiszzaeszlári zsidók, köztük a gyermek apja, csalták a templomba, hogy ott vérét vegyék, amelyet aztán vallásszertartási okokból a husvéti pászkába keverték.

S rajtuk kívül még hány kitűnően megrajzolt figurával ismerkedhetünk meg a terjedelmes mű lapjain! Nemcsak az igazságszolgáltatás, az egész megyei közigazgatás felvonul előttünk, s ezen is túl, kirajzolódik az egész nyírségi dzsentrivilág képe.

Korábban sem festett Krudy hizelgő képet szűkebb hazája kisnemesi rétegéről. Már korai novellisztikájában, az 1900 és 1910 között megjelent köteteiben is kiméretlen kritikával ábrázolta ezt az önmagát rég túlélte, pusztulásra érett parazita kisuri világot, amely - mintegy különös társadalmi rezervátumban - épp a Nyírségben tartotta magát legtovább.

Érdekes, hogy pályája végén, a 20-as, 30-as évek fordulóján, ismét ehhez a világhoz kanyarodott vissza az író. A közben eltelt két évtized azonban nemhogy enyhítette volna kritikai alapállását, ellenkezőleg, kiszélesítette és elmélyítette azt.

A világháboru, a forradalmak és az ellenforradalom tapasztalataival gazdagodva éppen akkor, a 20-as évek végén, a 30-as évek elején írta meg legátfogóbb, a legmélyebbre hatoló társadalomkritikai regényeit, a Valakit elvisz az ördög-öt és A tiszaezlári Solymosi Esztert. /Bizonyára nem véletlen, hogy egyikre sem talált kiadót, mindkettő csak újságban jelent meg./ Ezek a regények jelentik Krudy végső leszámolását a velejéig romlott, a valóságos vagy vélt érdekei védelmében semmitől vissza nem riadó dzsentri-világgal szemben. E réteg végső elaljasodásának, a társadalmi veszélyességének ábrázolására pedig aligha találhatott volna alkalmasabb keretet az író, mint a tiszaezlári vérvád-per történetét, amelyben soha nem látott szenvedélyességgel csaptak össze a haladás és a reakció erői.

Az élősdí dzsentri-világ leleplezése mellett természetesen volt a regény mondandójának egy másik, nem kevésbé aktuális vonatkozása is. Krudy nem tartozott a vátesz-tipusu írók fajtájához, de 1931-ben nem is igen kellett már vátesznek lennie annak megfejtéséhez, ami következett. Az első zsidótörvényig ugyan még 7 év volt hátra, Hitler uralomrajutásáig azonban már csak kettő. Akár tudatos, akár ösztönös megsejtés irányította is az író tollát, nem kétséges, hogy figyelmeztetése, a szégyenteljes vérvád-per művészi erejü felidézése éppen időben érkezett. Nem rajta, hanem a körülményeken mulott, hogy a mű visszhangtalan maradt. Az írói szándék nemességéből azonban mindez semmit sem vonhat le.

TÉMAAJÁNLÁSOK - AJÁNLOTT IRODALOM

TÉMAAJÁNLÁSOK

- A nyírségi dzscentri-világ rajza Krudy műveiben
/Az 1900-as évek novellisztikája - Valakit
elvisz az ördög/
- Krudy Felvidék-élménye
/A podolini kísérlet, A podolini takácsné
stb./
- A századforduló kori Budapest Krudy műveiben
/Az aranybánya, A vörös postakocsi, Őszi
utazások a vörös postakocsin, Asszonyosságok
dija, Hét bagoly, Boldogult urfikoromban/
- Krudy és az 1918-19-es forradalmak
/Krudy publicisztikája; Pesti levelek, Régi
pesti históriák/
- Krudy és a történelem
/Magyar jakobinusok, A templárius, Rózsa
Sándor, Három király/
- Krudy ifjúsági művei
/Ismeretterjesztő és utazási novellák, ka-
landregények, regényesített történelem,
leányregények/
- Krudy szinpadai művei - Krudy-művek a szinpadon
/Kárpáti kaland, Az arany meg az asszony,
Zoltánka, A vörös postakocsi, Rezeda Kázmér
szép élete/

- A jóizek írója
/A fehér asztal örömei Krudy műveiben, az
un. "étkező novellák"/
- Krudy nyelve és stílusa
/Szókincs, mondatszerkesztés, képalkotás.
Az un. "gordonkázás"/
- Krudy világa a filmvásznon és a képernyőn
/Szindbád, A hirlapíró és a halál, Napra-
forgó, őszi versenyek, Kárpáti kaland/
- Jókai és Mikszáth öröksége Krudy művészetében
- Krudy és a századvégi magyar irodalom
/Petelei, Gozsdu, Justh, Bródy, Tömörkény,
Lovik stb./
- Krudy a kortársak között
/Krudy és Ady, Krudy és a Nyugat/
- Krudy és a szecesszió
/A szecesszió tartalmi és formai jegyei
Krudy művészetében/
- Krudy utókora
/A Krudy-kiadások története
A Krudy-filológia helyzete és mai állása
A folytathatatlan folytató: írónk és
Krudy Gyula/
- Krudy és az orosz irodalom
/Gogol, Puskin, Turgenyev stb./
- Krudy és az angol irodalom
/Jerome K. Jerome, Mark Twain, Dickens,
Thackeray/
- Krudy és a regényforma megújítói a századelő vi-
lágirodalmában
/Proust, Joyce, Wirginia Woolf/

A monarchia-élmény a kelet-közép-európai irodalomban /Musil, Kafka, Krleža, Krudy/

Krudy művei külföldön

/Műveinek szlovák, olasz, német, angol, bolgár stb. fordításai és külföldi fogadtatásuk/

AJÁNLOTT IRODALOM

I. Önálló művek

Krudy Péter: Krudy Gyula élettörténete
Bp. 1938. Weingarten ny.

Kelemen László: Krudy Gyula
Szeged, 1938 /Bölcsészdoktori értekezés/
/Ua. Perkátai László néven is megjelent/

Márai Sándor: Szindbád hazamegy
Bp. 1940. Révai.

Pelyvás-Ferenczik István: A magyar irodalmi
impresszionizmus és Krudy Gyula
Debrecen, 1942. /Bölcsészdoktori értekezés/

Krudy világa /Dokumentumok, visszaemlékezések/
Szerkesztette: Tóbiás Áron
Bp. 1964. Főv. Szabó Ervin Könyvtár

Krudy Emlékkönyv /1878-1968/
Szerkesztette, válogatta, a bibliográfiát
összeállította: Katona Béla
Nyiregyháza, 1968

Szabó Ede: Krudy Gyula alkotásai és vallomásai
tükrében
Bp. 1970. Szépirodalmi K.

Katona Béla: Krudy Gyula pályakezdése
Bp. 1971. Akadémiai K.

- Kemény Gábor: Krudy képalakotása
Bp. 1974. Akadémiai K.
- Krudy Zsuzsa: Ádám, Szindbád
Bp. 1975. Magvető K.
- Krudy Mária: Szindbád gyermekkora
Bp. 1975. Móra K.

II. Tanulmányok

- Bori Imre: Krudy Gyula "nagy évtizede".
B.I. Fridolin és testvérei
Ujvidék, 1976. Fórum K.
- Csathó Kálmán: Krudy Gyula
Cs. K.: Irőtársak között
Bp. 1965. Szépirodalmi K.
- Diószegi András: Krudy és elődei
D.A.: Megmozdult világban
Bp. 1967. Szépirodalmi K.
- Féja Géza: Krudy, a lángelme
F.G.: Lázadó alkonyat
Bp. 1970. Szépirodalmi K.
- Féja Géza: Krudy és legendái
F.G. Törzsek, hajtások
Bp. 1978. Szépirodalmi K.
- Fülöp László: Egy Krudy-regény világa
/Kísérlet a Napraforgóról/
Debrecen, 1975. Studia Litteraria.
- Füst Milán: Emlékezés Krudy Gyulára
F.M.: Emlékezések és tanulmányok
Bp. 1956. Magvető K.

- Hatvany Lajos: Krudy Gyula tanulmányok
H.L. : Irodalmi tanulmányok
Bp. 1960. Szépirodalmi K.
- Kárpáti Aurél: Krudy Gyula tanulmányok
K.A.: Tegnaptól máig.
Bp. 1961. Szépirodalmi K.
- Kellér Andor: Gyula ur.
K.A.: A titkos lakó
Bp. 1962. Magvető K.
- Keszi Imre: Krudy Gyula
K.I.: A sziget ostroma
Bp. é.n. Dante
- Kiss Tamás: Krudy Gyula
K.T.: Árkádiában éltünk
Bp. 1975. Szépirodalmi K.
- Kosztolányi Dezső: Krudy Gyula
K.D.: Írók, festők, tudósok
Bp. 1958. Szépirodalmi K.
- Rákos Sándor: Krudy Gyula utóélete
R.S.: Elforgó ég
Bp. 1974. Magvető K.
- Rónay György: Krudy Gyula tanulmányok
R. Gy.: A nagy nemzedék
Bp. 1971. Szépirodalmi K.
- Schöpflin Aladár: Krudy Gyula
Sch.A.: Válogatott tanulmányok
Bp. 1967. Szépirodalmi K.
- Sőtér István: Krudy Gyula tanulmányok
S.I.: Tisztuló tükrök
Bp. 1966. Gondolat K.

Szalatnai Rezső: Podolini harangszó
Sz.R.: Magyar írók nyomában
Bp. 1967. Móra K.

Szalatnai Rezső: Krudy Gyula
Sz.R.: Írók, képek
Bp. 1970. Tankönyvkiadó

Szauder József: Krudy Gyula tanulmányok
Sz. J.: A romantika utján
Bp. 1961. Szépirodalmi K.

Tersánszki Józsi Jenő: Krudy Gyula
T.J.J.: Nagy árnyakról bizalmasan
Bp. 1962. Magvető K.

Vargha Kálmán: Krudy-problémák
V.K.: Álom, szecesszió, valóság
Bp. 1973. Magvető K.

A novellaelemzés új módszerei
Szerkesztette: Hankiss Elemér
Bp. 1971. Akadémiai K.
/A kötetben Krudy: Utolsó szivar az Arabszürkénél című novellájának több elemzése található/

